

**Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Facultatea de Filosofie și Științe Social-Politice
Școala Doctorală**

**JOHN DEWEY ȘI PROBLEMA SENSULUI.
DE LA TEORIA INVESTIGAȚIEI LA PREMISELE
UNEI HERMENEUTICI INTEGRALE**

•

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN AFLOROAEI

DOCTORAND:

CRISTINEL MUNTEANU

IAȘI • 2017

1. În lucrarea mea am încercat să arăt că John Dewey este un remarcabil filosof al limbajului, care a spus lucruri esențiale nu doar despre limbaj sau comunicare în general, ci mai cu seamă despre *sens* (*meaning*), pe care a căutat să îl cerceteze (alături și de alte aspecte) în totalitatea manifestărilor sale. Mai mult decât atât – în strânsă legătură cu problematica sensului –, mi-am propus să demonstrez că teoria logică a lui John Dewey, văzută ca „teorie a investigației” (*theory of inquiry*), reprezintă, în același timp, o hermeneutică *sui generis*, care, la rândul ei, poate constitui fundamentul sau punctul de plecare pentru realizarea unui proiect hermeneutic mai cuprinzător.

Planul lucrării este conceput în acord cu obiectivele fixate, dispunerea capitolelor respectând, de altfel, formularea din titlul tezei de doctorat. În primul capitol, introductiv, am făcut o scurtă prezentare a filosofiei lui John Dewey, surprinzând și unele ecouri ale acesteia în lume (cu o atenție specială pentru receptarea românească a ideilor deweyene). Tot aici – după ce terenul a fost pregătit întrucâtva – am expus pe larg, în cea de-a treia secțiune, intențiile, liniile de forță și justificarea demersului meu. În cel de-al doilea capitol, m-am ocupat de concepția lui Dewey referitoare la limbaj sau comunicare în general, insistând asupra unor probleme, noțiuni și distincții esențiale pe care le consider relevante și pentru conținutul teoretic înfățișat în capitolele următoare. În cel de-al treilea capitol, am discutat despre viziunea deweyană asupra sensului, o viziune care este (în opinia mea) foarte coerentă și unitară în articulațiile ei. Capitolul al patrulea este dedicat în întregime teoriei logice a lui Dewey, cu evidențierea originalității acesteia și a elementelor care ar fi de interes și pentru domeniul hermeneuticii. În capitolul al cincilea, conjugând mai multe puncte de vedere (între care se află și cel deweyan), am schițat (și ilustrat) un proiect de „hermeneutică integrală”, în care accentul este pus pe (re)construcția/reconstituirea și confirmarea sensului. În fine, în cel de-al șaselea capitol, m-am referit la ceea ce s-ar putea numi „deontologia hermeneuticii”, reliefând câteva puncte comune ale

recomandărilor făcute de Dewey și Coșeriu pentru o mai bună interpretare (atât în cazul unei „hermeneutici a naturii”, cât și în cazul unei „hermeneutici a culturii”). Totodată, am considerat oportun să adaug, la sfârșit, o anexă conținând un material despre Nicolae I. Apostolescu (un discipol al lui B.P. Hasdeu), care, prin contribuțiile aduse la dezvoltarea noematologiei hasdeiene, ar merita să fie socotit un precursor al acestei „hermeneutici integrale”.

2. Într-o expunere mai detaliată, care să cuprindă atât intențiile, cât și cadrul de referință, precum și justificarea demersului, cercetarea mea urmează aceste linii de forță:

(1) John Dewey este un important filosof al limbajului. Chiar dacă nu a scris o lucrare specială despre problemele limbajului, el a dedicat, în schimb, în întregime, capitole extraordinare acestor chestiuni în cărți ca *How We Think*, *Experience and Nature* și, totodată, numeroase pagini ori măcar paragrafe în alte volume din opera sa (îndeosebi în *Logic. The Theory of Inquiry*, dar și în *Democracy and Education*, *The Public and Its Problems*, *The Quest for Certainty* etc.). Pentru Dewey, limbajul *este* sens („*language is meaning*”), iar înțelegerea nu e altceva decât captarea sensului („*to understand is to grasp meaning*”). În concepția sa, nu doar cuvintele și textele au sensuri, ci, în egală măsură, tot sensuri (*meanings*) au și lucrurile, și evenimentele, și situațiile. Nu ajungi să cunoști un lucru decât în momentul în care i-ai (sur)prins sensul; din acel moment, „lucrul cunoscut” devine „obiect”. Cele mai complexe sunt situațiile. O situație problematică poate fi rezolvată numai cu ajutorul limbajului, întrucât, pentru a ajunge la soluția ei (adică pentru ca aceasta să capete sens), avem nevoie să transpunem lingvistic (în minte) situația respectivă. În acest scop, întrebuițăm discursul rațional („*rational discourse*”), fără de care nu putem formula judecăți. Pentru a arăta cum procedăm (sau cum ar trebui să procedăm în mod corect), servindu-ne de limbaj, atunci când cercetăm situațiile indeterminate care se înfățișează minții noastre, Dewey a dezvoltat o logică *sui generis* pe care a numit-o „*the theory of inquiry*” („teoria investigației”).

(2) La prima vedere, Dewey nu pare să facă deosebire între interpretarea unui text literar (sau chiar științific) dificil și

interpretarea unei situații reale problematice. Ambele tipuri de interpretări urmăresc revelarea unui sens. Și, în esență, „modelul” după care se realizează investigația („the pattern of inquiry”) este, în amândouă cazurile, același. Filosoful american este, însă, pe deplin conștient de diferența dintre un produs cultural și un fenomen al naturii. Înțelegerea unui roman, a unei piese de teatru, dar și a unui tratat științific presupune reconstituirea mentală a experienței celuilalt, a gândurilor ori a intențiilor sale; este vorba, așadar, de o reconstrucție a sensului. Înțelegerea unui fenomen al naturii implică lansarea unei ipoteze (a unei „idei”, ca sens mai mult sau mai puțin vag) și confirmarea (ori infirmarea) ei ulterioară grație (cel mai adesea) posibilității realizării de experimente. De data aceasta nu asistăm la reconstrucția sensului (cuiva), ci la eventuala confirmare a sensului lansat (de cineva) prin testare și verificare, adică prin reconstituirea, pe cale experimentală, a condițiilor în care se produce sau se manifestă fenomenul în cauză. Odată confirmat, sensul respectiv devine un element al cunoașterii omenești, un „adevăr” (niciodată definitiv sau absolut, pe care Dewey preferă să-l numească „asertibilitate garantată” [*warranted assertibility*]) menit să contribuie la desfășurarea viitoarelor cercetări/investigații („inquiries”).

(3) John Dewey (la fel ca și R.G. Collingwood, de altminteri) nu utilizează nicăieri termenul *hermeneutics* ‘hermeneutică’, însă vorbește frecvent despre *interpretation* ‘interpretare’, fie că-i vorba de interpretarea faptelor ca atare (naturale sau sociale), fie că-i vorba de interpretarea teoriilor referitoare la fapte (teorii care încearcă să surprindă sensul acelor fapte). Dat fiind că el – în acest vast domeniu al înțelegerii (sau al inteligibilității) omenești – acordă o importanță capitală limbajului și, mai cu seamă, problemei sensului, cred că pornind de la „logica” sa (văzută ca „teorie a investigației”) se pot pune bazele unei *hermeneutici integrale*, susceptibilă de dezvoltări prin conjugarea concepției deweyene cu lingvistica textului (ca hermeneutică a sensului), teoretizată și aplicată de Eugeniu Coșeriu, la care merită adăugate – pe aceeași linie a hermeneuticii – contribuțiile lui R.G. Collingwood („logica întrebării și răspunsului”, „teoria presupuzițiilor absolute” ș.a.m.d.). Prin urmare, prezenta lucrare va căuta să fie una nu doar exegetică, ci, într-o anumită

măsură, și de interpretare creatoare. Altfel spus, este de dorit să mergem *cu Dewey dincolo de Dewey*.

(4) În chestiuni care privesc planul complicat al sensului, o excelentă călăuză se dovedește a fi teoria lingvistică a savantului de origine română Eugeniu Coșeriu, în viziunea căruia (în acord cu cea a lui Aristotel) limbajul este, în esență, *logos semantikos*, creație de semnificații/semnificate. De vreme ce doctrina coșeriană (numită și *lingvistica integrală*) este fundamentată pe o solidă filosofie a limbajului, ea poate servi ca *organon* atât (i) pentru cercetarea limbajului în sine, cât și (ii) pentru examinarea reflecțiilor (ori a teoriilor) altor gânditori având ca obiect limbajul. Ca model de analiză, aș semnala chiar unul dintre demersurile hermeneutice ale lui E. Coșeriu, în care ideile (adesea obscure ca exprimare/formulare) ale lui Giambattista Vico sunt explicate prin apelarea la „un dublu cadru interpretativ”.

(5) Pe de altă parte, atât Dewey (în anii '50), cât și Collingwood (mai târziu) l-au influențat pe Coșeriu, ceea ce ar putea induce ideea că intrăm într-un cerc vicios al interpretării. În realitate, se poate vorbi în acest caz numai de o *influență* în sensul de ‘confirmare’ (ceea ce nu e puțin lucru, desigur). La momentul întâlnirii lui Coșeriu cu scrierile filosofice ale lui Dewey și ale lui Collingwood, concepția lui Coșeriu era deja formată (încă din perioada italiană a pregătirii și a activității sale). El ajunsese să împace, în viziune personală și pe baze aristotelice, filosofia limbajului de factură humboldtiană („energicitatea”) cu ideile lingvistice de proveniență saussuriană („sistematicitatea”). Confirmările dinspre Dewey și Collingwood au venit apoi firesc, de vreme ce toți trei aparțineau aceleiași mari familii de gândire, cu puternice înrâuriri hegeliene (în pofida faptului că Dewey avea să abandoneze ulterior, gradual, idealismul, ridicându-se împotriva tradiției filosofice de până la el). După cum voi încerca să arăt în această lucrare, un text aristotelic fundamental, *De anima* (cu ceea ce are el esențial, îndeosebi în partea a III-a), a exercitat asupra celor trei gânditori o influență considerabilă; în cazul lui Dewey și al lui Coșeriu (cu referire la problema limbajului), influența respectivă este, probabil, chiar mai mare decât s-a estimat.

(6) Un element important (în opinia mea) îl constituie modul în care teoretizează Coșeriu articularea sensului (îndeosebi a celui din textele literare). Perspectiva sa poate fi comparată – până la un punct – cu viziunea teoretică a lui Dewey referitoare la felul în care se articulează sensul (ca judecată) în cadrul unei investigații (mai mult sau mai puțin științifice). Mai mult decât atât, cele două puncte de vedere pot fi conjugate (după cum am încercat să dovedesc, în capitolul al V-lea, analizând conținutul romanului *Baltagul* de Mihail Sadoveanu).

3. Cercetarea mea a condus la formularea unor **concluzii**, atât în ceea ce privește complexa problematică a sensului în opera filosofică a lui Dewey, cât și cu privire la dimensiunea hermeneutică a *Logicii* deweyene, ca teorie a investigației.

3.1. Astfel, pentru John Dewey, limbajul sau comunicarea reprezintă „diferența specifică” a omului, numai că, vorbind despre limbaj/comunicare, filosoful american are în vedere mai ales „conținutul” acestuia/acesteia, adică sensurile (*meanings*). O atare observație este importantă, întrucât, spre deosebire de alți filosofi (de diverse orientări: Whitehead, Cassirer etc.) și lingviști (din diferite perioade: Hermann Paul, N. Chomsky etc.), Dewey acordă o însemnătate deosebită (și un caracter distinctiv în această privință) SENSULUI, și NU PROPOZIȚIEI (adică nu structurii sintactice).

Printre „reușitele” acestui demersului meu, pot fi trecute următoarele:

(i) o clarificare (prin distincții conceptuale „interne”) a noțiunii de «sens» [*meaning*] la Dewey, pornind atât de la propriile propuneri ale acestui autor, cât și prin „glisarea” (parțială) a concepției „semantice” deweyene pe teoria coșeriană a „conținutului lingvistic”;

(ii) punerea în evidență a teoriei lui Dewey despre investigație (ca *inquiry*), în legătură (și) cu doctrina sa „metafizică”, ce demonstrează individualizarea omului (ca MINTE și CONȘTIINȚĂ) prin crearea și utilizarea sensurilor;

(iii) identificarea liniilor de forță în ceea ce privește filosofia limbajului la Dewey: limbajul este luat ca prototip de către Dewey

pentru toate celelalte manifestări culturale ale omului (o idee care provine, probabil, în ultimă instanță de la Hegel);

(iv) conturarea unor *alcances y límites* (posibilități și limite) legate de concepția „hermeneutică” a lui Dewey (și cum poate fi aceasta completată ori rafinată prin contribuția altor teoreticieni: Collingwood, Gadamer, Coșeriu etc.).

3.2. Referitor la hermeneutică, după ce am dovedit – sper – faptul că teoria deweyană a investigației merită fructificată și în domeniul hermeneuticii, aş reafirma unitatea celor trei puncte de vedere la care am apelat pentru a schița un proiect de hermeneutică integrală.

Cei trei filosofi, John Dewey, R.G. Collingwood și Eugeniu Coșeriu, ale căror concepții hermeneutice am încercat să le armonizez aici, dovedesc existența unei reale comuniuni de gândire, comuniune care mă stimulează să consider proiectul meu de hermeneutică integrală drept unul îndreptățit. Iată câteva elemente sau idei comune care au rezultat în urma prezentei cercetări:

(i) Referindu-se la interpretare, cei trei gânditori au întotdeauna în vedere *obiecte*, în sensul de realități „individuale”. Se interpretează un anumit text, o anumită expresie lingvistică, o anumită teorie filosofică, un anumit eveniment istoric, o anumită situație problematică, o anumită civilizație etc.

(ii) În viziunea celor trei, „teoriile” lor nu sunt niște „rețete” definitive cu care poți ajunge garantat la sensul unui anumit text, al unei anumite situații etc. „Teoriile” respective sunt perfectibile și se referă la o sumă de posibilități sistematizate (dintre cele întâlnite până acum, în retorică, logică etc.). Gradul lor de succes crește în funcție de inteligența din ce în ce mai ridicată a utilizatorului.

(iii) Pentru o mai bună înțelegere a unei cărți (de pildă, a unui tratat științific), toți trei vorbesc despre necesitatea reconstituirii gândurilor autorului în mintea noastră.

(iv) Toți trei au aceeași concepție despre istorie, deși, evident, Collingwood este cel care a făcut cel mai mult în direcția constituirii unei filosofii a istoriei. Tot Collingwood a acordat o mare importanță activității interogative în cercetare, teoretizând o logică *sui-generis*

plecând de la aceasta, dar înseamnă că întrebarea pentru știință a fost subliniată și de ceilalți doi savanți.

(v) De asemenea, cei trei împărtășesc ideea potrivit căreia *garanția obiectivității este intersubiectivitatea*, altfel spus că obiectivitatea se obține grație confirmărilor care vin din partea celorlalți, indiferent că este vorba de o simplă semnificație lingvistică sau de o teorie. Mai mult decât atât, ei dau o importanță mai mare sensului, decât adevărului, atunci când practică hermeneutica, încredințați fiind că este mai important să înțelegem ce a vrut să spună Aristotel, bunăoară, și nu dacă este adevărat ce spune ori dacă are sau nu dreptate.

CUPRINSUL TEZEI

LISTA ABREVIERILOR BIBLIOGRAFICE / 6

NOTĂ PRELIMINARĂ / 7

Cap. I: INTRODUCERE / 9

1. Scurtă caracterizare a filosofiei lui John Dewey. Evoluție și impact / 9
2. Despre receptarea românească a filosofiei lui John Dewey / 18
3. Intențiile, cadrul de referință și justificarea demersului / 24

Cap. II: JOHN DEWEY DESPRE LIMBAJ ÎN GENERAL / 28

1. Evaluarea limbajului în istoria filosofiei / 28
2. Naturalismul cultural al lui John Dewey / 31
 - 2.1. De la absolutism la experimentalism / 32
 - 2.2. Moralitatea conferită de limbaj / 35
 - 2.3. Miracolul limbajului / 39
3. Obiectivitatea obținută prin comunicare / 41
 - 3.1. Alteritate și creativitate în limbaj / 42
 - 3.2. Despre necesitatea exprimării (libere) în știință / 51

Cap. III: JOHN DEWEY DESPRE SENS / 56

1. Concepția evoluționistă a lui Dewey referitoare la sens / 56
2. Tipuri de «*meaning*» în filosofia lui Dewey / 59
 - 2.1. Un „ocean de sensuri” / 60
 - 2.2. Despre ambiguitatea termenului *meaning* / 61
 - 2.3. Necesitatea unei interpretări unitare / 63
 - 2.4. Termeni deweyeni pentru diviziuni ale «*meaning*»-ului / 65
3. Despre «*sense*» și «*experience*» la Dewey / 71
 - 3.1. Sensul în funcție de genurile discursive aristotelice (după Coșeriu) / 72
 - 3.2. Grade ale «*sense*»-ului (după Dewey) / 74
 - 3.3. Definirea «*sense*»-ului / 76
 - 3.4. Experiență / 78
4. Alte distincții și precizări suplimentare / 79
 - 4.1. Tipuri de semne și tipuri de relații / 79
 - 4.2. Desemnare vs denotație / 81

Cap. IV: LOGICA LUI JOHN DEWEY CA TEORIE A INVESTIGAȚIEI / 85

1. Câteva caracterizări ale logicii deweyene / 85
2. Concepte fundamentale ale teoriei investigației / 91

2.1. Investigație / 91
2.2. Situație / 93
2.3. Simț comun vs știință / 94
2.4. Asertibilitate garantată / 96
2.5. Configurația unei investigații / 98
2.6. Judecată / 102
3. Contribuția lui Dewey la clasificarea propozițiilor logice / 102
3.1. Propoziții existențiale vs propoziții conceptuale / 102
3.2. Propoziții universale vs propoziții generice / 103
3.3. Distincții suplimentare / 105
4. De la propoziții la judecată / 107
5. Deschideri ale teoriei logice deweyene către hermeneutică / 109
5.1. Un caz asemănător: <i>Logica</i> lui Collingwood / 109
5.2. O analogie baconiană influentă / 111
5.3. Ipoteza lui Emmanuel Mesthene / 112
Cap. V: PENTRU O HERMENEUTICĂ INTEGRALĂ / 117
1. Câteva argumente / 117
2. De la hermeneutica universală la o hermeneutică integrală / 120
2.1. De la <i>hermeneuein</i> și <i>hermeneia</i> la hermeneutică / 120
2.2. Definiții (și direcții) ale hermeneuticii / 121
2.3. <i>Excursus</i> : O piatră și trei hermeneutici / 121
2.4. Hermeneutica universală ca anticipare a hermeneuticii integrale / 124
3. Despre confirmarea sensului / 127
3.1. Un caz celebru: reconstituirea doctrinei lui Socrate / 127
3.2. O confirmare venind dinspre Socrate? / 130
3.3. De la Platon la Sadoveanu / 131
3.4. Investigație și confirmare / 133
3.5. <i>Excursus</i> : Cele trei hermeneutici conjugate / 134
3.6. O aplicație a hermeneuticii integrale / 136
Cap. VI: PENTRU O DEONTOLOGIE A INTERPRETĂRII / 141
1. Interpretarea culturii vs interpretarea naturii / 141
2. Principiul „supunerii în fața naturii cucerite” / 142
3. Principiul încrederii / 147
CONCLUZII / 159
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ / 163
ANEXĂ: Un precursor român al unei hermeneutici integrale: N.I. Apostolescu / 175

Bibliografie selectivă

- Afloroaei, Ștefan, *Privind altfel lumea celor absurde*, Editura Humanitas, București, 2013.
- Alexander, Thomas M., *John Dewey's Theory of Art, Experience, and Nature. The Horizons of Feeling*, State University of New York Press, New York, 1987.
- Aristotel, *Organon I: Categoriile. Despre interpretare*, Traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura Științifică, București, 1957.
- Aristotel, *Despre suflet*, Traducere din greacă și note de Alexander Baumgarten, Humanitas, București, 2005.
- Aristotel, *Metafizica*, Traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2007.
- Aristotel, *Politica*, Ediție bilingvă, Traducere, comentarii, note și index de Alexander Baumgarten (ediția a II-a, revăzută), Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
- Aristotel, *Poetica*, Studiu introductiv, traducere și comentarii de D.M. Pippidi (ediția a III-a îngrijită de Stella Petecel), Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2011.
- Bacon, Francis, *Noul Organon*, Traducere de N. Petrescu și M. Florian, Studiul introductiv de Al. Posescu, Editura Academiei R.P.R., București, 1957.
- Burke, Tom, *Dewey's New Logic. A Reply to Russell*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1994.
- Burke, Thomas F.; Hester, Micah D.; and Talisse, Robert B. (eds.), *Dewey's Logical Theory. New Studies and Interpretations*, With a Foreword by Larry A. Hickman, Vanderbilt University Press, Nashville, 2002.
- Cassirer, Ernst, *The Logic of the Cultural Sciences. Five Studies [1942]*, Translated and with an Introduction by S.G. Lofts, Foreword by Donald Phillip Verene, Yale University Press, New Haven and London, 2000.

- Cohen, Morris R.; Nagel, Ernest, *An Introduction to Logic and Scientific Method* [1934], Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1964.
- Collingwood, R.G., *Speculum Mentis or The Map of Knowledge*, Clarendon Press, Oxford, 1924.
- Collingwood, R.G., *An Essay on Philosophical Method*, Oxford University Press, London, 1933.
- Collingwood, R.G., *Method and Metaphysics* [1935], în R.G. Collingwood, *An Essay on Philosophical Method*, New edition with an introduction and additional material edited by James Connely and Giuseppina D'Oro, Oxford University Press, Oxford – New York, 2005, p. 327-355.
- Collingwood, R.G., *The Principles of Art* [1938], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1958.
- Collingwood, R.G., *An Essay on Metaphysics*, Clarendon Press, Oxford, 1940.
- Collingwood, R.G., *The Idea of History* [1946], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1956.
- Collingwood, R.G., *The Idea of Nature* [1945], Oxford University Press, London – Oxford – New York, 1960
- Collingwood, R.G., *The New Leviathan. Or Man, Society, Civilization and Barbarism*, Thomas Y. Crowell Company, New York, 1971.
- Collingwood, R.G., *An Autobiography and Other Writings*, With Essays on Collingwood's Life and Work, Edited with an Introduction by David Boucher and Teresa Smith, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Comarnescu, Petru, *Teoriile logice ale lui John Dewey*, în „Revista de Filosofie”, Vol. XVIII (Seria Nouă), nr. 2, aprilie-iunie, 1933, p. 202-216.
- Copi, Irving M., *Introduction to Logic* [1953], Sixth Edition, Macmillan Publishing Co., New York, 1982.
- Cornea, Andrei, *Platon. Filozofie și cenzură*, Editura Humanitas, București, 1995.
- Coseriu, Eugenio, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar* [1988], Elaborado y editado por Heinrich Weber,

- Versión española de Francisco Meno Blanco, Editorial Gredos, Madrid, 1992.
- Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, volum apărut ca supliment al „Anuarului de Lingvistică și Istorie Literară” (tom XXXIII • 1992-1993, Seria A • Lingvistică), Iași, 1994.
- Coșeriu, Eugeniu, *Lingvistica integrală*, Interviu realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
- Coșeriu, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura Arc, Chișinău, 2000.
- Coșeriu, Eugeniu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004.
- Coșeriu, Eugeniu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînaru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.
- Coșeriu, Eugeniu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, Cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București, 2011.
- Coșeriu, Eugeniu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Versiune românească și index de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2013.
- Coseriu, Eugenio; Loureda Lamas, Óscar, *Lenguaje y discurso*, Ediciones Universidad de Navarra, S.A., Pamplona, 2006.
- Deledalle, Gérard, *Présentation. La théorie de l'enquête et le problème de la vérité*, în John Dewey, *Logique. La théorie de l'enquête* [1967], Présentation et traduction de Gérard Deledalle, Presses Universitaires de France, Paris, 1993, p. 9-49.
- Dewey, John, *How We Think* [1910], Dover Publications, Mineola, New York, 1997 [vezi și John Dewey, *The Later Works, 1925-*

- 1953, Volume 8: 1933, *Essays and How We Think, Revised Edition*, Edited by Jo Ann Boydston, With and Introduction by Richard Rorty, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989].
- Dewey, John, *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York, 1938.
- Dewey, John, *Theory of Valuation*, in *International Encyclopedia of Unified Science*, Vol. II, No. 4, The University of Chicago Press, Chicago & Illinois, 1939.
- Dewey, John, *The Public and its Problems* [1927], Swallow Press / Ohio University Press, 1954.
- Dewey, John, *Reconstruction in Philosophy* [1920], Enlarged Edition [1948] with a New Introduction by the Author, Beacon Press, Boston, 1957.
- Dewey, John, *Human Nature and Conduct. An Introduction to Social Psychology* [1922], With an Introduction by John Dewey, The Modern Library, New York, 1957.
- Dewey, John, *Experience and Nature* [1925 & 1929], Dover Publications, New York, 1958.
- Dewey, John, *The Quest for Certainty* [1929], Capricorn Books, New York, 1960.
- Dewey, John, *Philosophy and Civilization* [1931], Capricorn Books, New York, 1963.
- Dewey, John, *The Influence of Darwin on Philosophy. And Other Essays in Contemporary Thought* [1910], Indiana University Press, Bloomington, 1965.
- Dewey, John, *Meaning and Existence* [1928], in John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 3: 1927-1928, Edited by Jo Ann Boydston, Textual Editor, Patricia Baysinger, With an Introduction by David Sidorsky, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1984, p. 82-91.
- Dewey, John, *Freedom and Culture*, Prometheus Books, New York, 1989.
- Dewey, John, *Importance, Significance, and Meaning* [1950], in John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 16: 1949-1952, Edited by Jo Ann Boydston, With an Introduction by

- T.Z. Lavine, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989, p. 318-332.
- Dewey, John, *Experience and Education* [1938], Simon & Schuster, New York, 1997 [vers. rom. în John Dewey, *Trei scrieri despre educație*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 172-227].
- Dewey, John, *Democracy and Education* [1916], Dover Publications, Mineola, New York, 2004.
- Dewey, John, *Art as Experience* [1934], Perigee Books, New York, 2005.
- Dewey, John, *Essays in Experimental Logic* [1916], Edited by D. Micah Hester and Robert B. Talisse, Introduction by Tom Burke, Southern Illinois University Press, Carbondale, 2007.
- Dewey, John, *From Absolutism to Experimentalism* [1930], în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 5: 1929-1930, Edited by Jo Ann Boydston, With an Introduction by Paul Kurtz, Southern Illinois University, 2008, p. 147-160.
- Dewey, John, *Unmodern Philosophy and Modern Philosophy*, Edited and with an Introduction by Phillip Deen, Foreword by Larry A. Hickman, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 2012.
- Dewey, John, *A Common Faith* [1934], Second Edition, Introduction by Thomas M. Alexander, Yale University Press, New Haven & London, 2013.
- Dewey, John and Bentley, Arthur F., *Knowing and the Known* [1949], în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 16: 1949-1952, Edited by Jo Ann Boydston, With an Introduction by T.Z. Lavine, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville, 1989, p. 1-279.
- Dumitriu, Anton, *Istoria logicii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.
- Dumitriu, Anton, *Homo universalis. Încercare asupra naturii realității umane*, Editura Eminescu, București, 1990.
- Dumitriu, Anton, *Philosophia mirabilis. Încercare asupra unei dimensiuni necunoscute a filosofiei grecești*, Ediția a II-a, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992.

- Eliade, Mircea, *Încercarea labirintului* [1978], Traducere și note de Doina Cornea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990.
- Flonta, Mircea, *Darwin și după Darwin. Studii de filozofie a biologiei*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Gadamer, Hans-Georg, *Actualitatea frumosului*, Traducere de Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 2000.
- Gadamer, Hans-Georg, *Adevăr și metodă*, Traducere de Gabriel Cercel și Larisa Dumitru, Gabriel Kohn, Călin Petcana, Editura Teora, București, 2001.
- Gomensoro, Arnaldo, *John Dewey y la filosofía del lenguaje* [Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, Instituto de Filología – Departamento de Lingüística], Editorial Zapican, Montevideo, 1956.
- Hall, Everett W., *Some Meanings of Meaning in Dewey's Experience and Nature* [1928], în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 3: 1927-1928, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1984, p. 401-413.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. I și II, Traducere de D.D. Roșca, Editura Academiei R.P.R., București, 1963 [vol. I] și 1964 [vol. II].
- Hickman, Larry A., *Dewey's Theory of Inquiry*, în Larry A. Hickman (ed.), *Reading Dewey. Interpretations for a Postmodern Generation*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1998, p. 166-186.
- Hook, Sidney, *John Dewey. An Intellectual Portrait* [1939], Introduction by Richard Rorty, Prometheus Books, New York, 1995.
- Hume, David, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, Traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu și Constanța Niță, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Jaeger, Werner, *Paideia. The Ideals of Greek Culture*, Translated from the German Manuscript by Gilbert Highet, Volume II, *In Search of the Divine Centre*, Oxford University Press, New York, 1943.
- Johnston, James Scott, *John Dewey's Earlier Logical Theory*, State University of New York Press, Albany, 2014.

- Kabatek, Johannes; Murguía, Adolfo, »*Die Sachen sagen, wie sie sind*«. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1997.
- Leibniz, G.W., *Meditații cu privire la cunoaștere, adevăr și idei* [1684], în G.W. Leibniz, *Opere filozofice*, vol. I, traducere de Constantin Floru, studiu introductiv de Dan Bădărău, Editura Științifică, București, 1972, p. 23-38.
- Lobonț, Florin, „*Noua metafizică engleză*” – o regretabilă *necunoscută*, Editura Trei, București, 2002.
- Mayr, Ernst, *De la bacterii la om. Evoluția lumii vii*, Traducere din engleză de Marcela Elena Badea și Ileana Popovici, Ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2008.
- Malpas, Jeff; Gander, Hans-Helmuth (eds.), *The Routledge Companion to Hermeneutics*, Routledge, New York, 2015.
- Mesthene, Emmanuel G., *The Role of Language in the Philosophy of John Dewey*, în “Philosophy and Phenomenological Research”, vol. 19, No. 4 (Jun., 1959), p. 511-517.
- Mesthene, Emmanuel G., *How Language Makes Us Now. Some Views about the Nature of Intelligibility*, With a Foreword by John Herman Randall, Jr., Martinus Nijhoff, The Hague, 1964.
- Munteanu, Eugen, *Eugenio Coseriu. Fundamentele filosofice ale unei «lingvistici integrale»*, în Ștefan Afloroaei (coord.), *Ideea europeană în filosofia românească* (I), revista „Hermeneia” (număr special), 2005, p. 126-135.
- Mureșan, Valentin, *Comentariu la Republica lui Platon*, Editura Paideia, București, 2006.
- Nagel, Ernest, *Introduction [to John Dewey's **Logic**]*, în John Dewey, *The Later Works, 1925-1953*, Volume 12: 1938, *Logic. The Theory of Inquiry*, Edited by Jo Ann Boydston, With an Introduction by Ernest Nagel, Southern Illinois University, 1986.
- Pagliari, Antonino, *Altri saggi di critica semantica*, Casa Editrice G. D'Anna, Messina – Firenze, 1961.
- Palmer, Richard E., *Hermeneutics. Interpretations Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer*, Northwestern University Press, Evanston, 1969.

- Pârvu, Ilie, *The Tradition of Scientific Philosophy in Romania*, în Ilie Pârvu, Gabriel Sandu, Iulian D. Toader (Editors), *Romanian Studies in Philosophy of Sciences*, Springer International Publishing House, Springer, 2015, p. 3-24.
- Platon, *Opere*, vol. IV, Ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Platon, *Banchetul*, Traducere, studiu introductiv și note de Petru Creția, București, Editura Humanitas, 2011.
- Quintilianus, M. Fabius, *Arta oratorică* (traducere de Maria Hetco), vol. I-III, Editura Minerva, București, 1974.
- Râmbu, Nicolae, *The Barbarity of Interpretation*, in “Filozofia”, nr. 5, 2010, p. 477-484.
- Ricoeur, Paul, *Eseuri de hermeneutică*, Traducere de Vasile Tonoiu, Editura Humanitas, București, 1995.
- Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, Princeton & New Jersey, 1979.
- Shook, John R. and Good, James A., *John Dewey's Philosophy of Spirit, with the 1897 Lecture on Hegel*, Fordham University Press, New York, 2010.
- Tesconi, Charles A., *John Dewey's Theory of Meaning*, în Donald J. Reitz & Louis M. Reitz (eds.), *Philosophic Analysis and Educational Theory: Contemporary Readings*, MSS Information Corporation, 1972, p. 69-83.
- Urban, Wilbur Marshall, *Language and Reality. The Philosophy of Language and the Principles of Symbolism*, George Allen & Unwin Ltd, London – The MacMillan Company, New York, 1939.
- Vlăduțescu, G., *Experiență și inducție la Aristotel*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975.
- Whitehead, Alfred North, *Process and Reality. An Essay in Cosmology* [1929], Corrected Edition, Edited by David Ray Griffin and Donald W. Sherburne, The Free Press, New York, 1978.